

budu objektivni, a ako katkada i ne bi bili, prednost je njihova prema onima koji se daju usmeno ili u pojedinim pismima, u tome što su javni pa svatko tko se s odgovorom ne slaže, može javno iznijeti svoj prigovor. Tako ćemo doći do najboljega rješenja.

Što je njihov autor samo jedna osoba, to je zato što ju je on i dosada održavao živom i što na početku novih nastojanja želi u više primjera pokazati kako bi to trebalo raditi. No nipošto ne treba misliti da je to zadatak samo jednoga čovjeka ili samoga uredništva, nego svakoga tko se susretne s pitanjem koje se pojavilo bilo gdje u društvenome životu. Ako upitani zna pravi odgovor, neka ga slobodno napiše i pošalje uredništvu za objavljivanje, kao što je već rečeno u prošleme broju Jezika u članku *Sastanak uredništva, suradnika i pretplatnika Jezika*. Ako pak ne zna odgovora, neka pitanje pošalje uredništvu, a ono će nastojati da netko odgovori. Tek zajedničkom suradnjom uredništva, suradnika i čitatelja utirat ćemo najbolji put jezičnoj kulturi hrvatskoga književnoga jezika.

S. B.

JEZIK KAO BITNA ODREDNICA KULTURNOG IDENTITETA*

Dalibor Brozović

Kažemo li da je jezik jedna od bitnih odrednica kulturnoga identiteta, izrekli smo određenu nesumnjivo istinitu tvrdnju, ali njezin je puni sadržaj mnogo, zaista mnogo složeniji nego što nam se to čini na prvi pogled. Obje glavne imenice sadržane u toj tvrdnji, to jest *jezik* i *identitet*¹, odlikuju se priličnom mnogoznačnosti. Prije svega to vrijedi za pojam jezika. Naime, pod jezikom mislimo na dvije u načelu potpuno različite pojave, s time da se obje mogu dalje dijeliti na jedinice nižeg reda. A što se tiče identiteta, može biti riječ o veoma različitim ljudskim kolektivima ili aglomeracijama što se definiraju nekim oblikom jezičnoga zajedništva.

* U Sarajevu je 24. studenoga 2001. održan u Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji simpozij "Vjera i kultura". Na programu su bila izlaganja Ivana Markešića, Zagreb (Doprinos vjere u izgradnji kulturnog identiteta), Dalibora Brozovića, Zagreb (Jezik kao bitna odrednica kulturnog identiteta), Ante Pavlovića, Mostar (Vjerski pluralizam u školskim programima u funkciji njegovanja vlastitog identiteta i otvaranja za druge), Abdulaha Šarčevića, Sarajevo (Bosna i Hercegovina kao susretište različitih kultura), Ivana Devčića, Rijeka (Pluralizam kultura kao zadaća, u vre-

Kada je riječ o jeziku, uzet ćemo dvije oznake u kojima riječ *jezik* ima bitno različito značenje. Prva je “slavenski jezici” ili “indoeuropski jezici”, a druga “službeni jezici Europske unije”.

U prvom slučaju radi se o jezicima shvaćenima samo kao zajednice srodnih dijalekata koji se mogu svesti na zajednički oblik, a da ne budu obuhvaćeni i neki drugi također srodni dijalekti, ili čak svi inače srodni dijalekti. Primjerice, kada kažemo slovenski jezik, ili makedonski jezik, ili bugarski jezik, onda to u sva tri slučaja predstavlja jednu specifičnu zajednicu južnoslavenskih dijalekata koja ne obuhvaća sve južnoslavenske ili čak sve slavenske dijalekte. Za to značenje pojma *jezik* posve je nevažno ima li kakvu višu kulturnu i(li) društvenu funkciju, ima li služben status i je li normiran i slično. Za pojam jezika u tome smislu ravnopravni su svi slavenski jezici, i oni koji su danas u većini moderni službeni standardni jezici određenih slavenskih nacija, i bespismeni polapski jezik, koji je izumro koncem XVIII. stoljeća, i kašupski (pomoranski) jezik, koji ima beletristiku, pa i pučku pismenost, ali nema svoga standardnog oblika i govornici njegovih dijalekata osjećaju se Poljacima i služe se u svim modernim funkcijama poljskim standardnim jezikom. Jezicima u tome smislu bavi se genetska, komparativna ili povijesno-poredbena lingvistika. Za nju je posve svejedno što je makedonski do XVIII. stoljeća bio bespismenim jezikom² (kao polapski), što on od tada ima neku nenormiranu pismenost i beletristiku (kao kašupski), a od 40-ih godina XX. stoljeća funkcionira kao standardni jezik makedonske nacije (kao svi drugi slavenski standardni jezici). Isto tako, kada govorimo o indoeuropskim jezicima, sa stanovišta genetske lingvistike posve

menu globalizacije – iz katoličke perspektive). Izlaganja se objavljuju u Sarajevu u I. broju 2002. *Vrhbosnensije*, časopisa za teološka i međureligijska pitanja. Kako je to izdanje teže dostupno čitateljima *Jezika*, objavljujemo ovdje izlaganje D. Brozovića.

- 1 O pojmu *identitet* u kontekstu ovoga mogjeg priloga naći ćemo mnoge zanimljive podatke i razmišljanja u zborniku *Kultura, Etničnost, Identitet*, priredila Jadranka Čačić-Kumpes, Zagreb, Institut za migracije i narodnosti – Naklada Jesenski i Turk – Hrvatsko sociološko društvo, 1999., 320 stranica. Tu je i moj prilog “Etničnost kao jedna od podloga nacionalne kulture”, str. 219.–224.
- 2 Katkada se govori o starocrkvenoslavenskom (ćirilometodskom) jeziku kao o staromakedonskome, ali to nije opravdano. Istina jest da je dijalektna osnovica stsl. jezika jugoistočna makedonska iz IX. stoljeća, kada su se slavenski jezici još minimalno razlikovali. Od stsl. jezika razvili su se u srednjem vijeku narodni crkvenoslavenski jezici (ruski, bugarski, srpski, hrvatski i dr.), a standardni makedonski pojava je XX. stoljeća (dakle bez kontinuiteta s crkvenoslavenskim idiomima) i s dijalektnom osnovicom na jugoistočnom nego jugozapadnom i djelomično središnjom makedonskom.

je svejedno je li koji jezik živ ili mrtav, je li bespismena skupina dijalekata ili visoko standardiziran jezik, možda čak s međunarodnom ulogom.

Drugo je značenje *jezika* kod službenih jezika Europske unije, to je značenje jezika kao normiranoga idioma³ koji neku zajednicu služi za sve potrebe civilizacije. U modernome društvu to je standardni jezik. Naravno, on je uvijek formiran na temelju neke dijalektne ili slične podloge, ali s time završava svaka veza standardnoga jezika s genetskolingvističkim kriterijima – strogo uzevši, stupanj srodnosti nekih podloga za standardne jezike može biti praktično važan, ali načelno nije. Drugim riječima, ima neku praktičnu vrijednost što je podloga slovenskoga standardnog jezika genetskolingvistički srodna s podlogom susjednoga hrvatskoga, a ne s podlogama također susjednih standardnih jezika talijanskoga, njemačkog i mađarskoga, ali sa stanovišta sociolingvistike, znanosti koja se uz ostalo bavi i standardnim jezicima, to u načelu nije osobito važno, iako nije baš posve nevažno.

Genetskolingvistički pojam jezika predstavlja zajednicu blisko srodnih dijalekata kao njihov dijasistem, a sociolingvistika shvaća jezik kao standardiziran idiom u opreci prema nestandardiziranima, koji se nazivaju vernakularima.⁴ Nema nikakve automatske veze između genetskolingvističkoga i sociolingvističkoga pojma *jezik*. Primjerice, u romanskoj povijesnoporedbenoj lingvistici ravnopravno s jezicima koji imaju standardni oblik, fungiraju i okcitanski (provansalski), koji ima samo beletristiku,⁵ ali nije standardiziran, zatim takozvani franko-provansalski, koji je tipičan vernakular, i konačno sardski, koji je u genetskolingvističkom smislu najosebujniji romanski dijasistem, ali također nije standardiziran i sami se Sardinci služe talijanskim standardnim jezikom. S druge strane, dva veoma različita dijalekta armenskoga dijasistema bila su osnovnicama za istočnoarmenski i zapadnoarmenski standardni jezik, ali postojanje dvaju standarda ne ugrožava jedinstva armenskoga jezika kao dijasistema njegovih dijalekata.⁶ I u nas je od polovice XVIII. stoljeća do hrvatskoga na-

3 *Idiom* je neutralan termin upotrebljiv za bilo koji oblik jezika: mjesni govor, dijalekt, standardni jezik, razgovorni jezik, interdijalekt i slično.

4 Vernakular je obično isto što i dijasistem u rangu jezika, ali s tom razlikom da su vernakulari samo oni dijasistemi od kojih nijedan dijalekt nije poslužio za izgradnju standardnoga jezika, no neki vernakulari mogu posjedovati i nepismen razgovorni oblik koji na kakvu raznojezičnom terenu služi kao međuetničko sredstvo usmenoga komuniciranja.

5 I to ne bilo kakvu beletristiku. Provansalski trubadurski pjesnici XI.–XIII. st. prvi u Europi uvode živi jezik u poeziju, a Frédéric Mistral (1830.–1914.) piše na provansalskome poemu *Mirèio* i druga djela te god. 1904. dobiva Nobelovu nagradu za književnost.

6 Ne ugrožava, naravno, ni jedinstva same armenske nacije.

rodnog preporoda bio sličan slučaj – u procesu standardizacije bila su dva hrvatska pismena jezika, novoštokavski i kajkavski (čakavske pismenosti tada više nema).⁷

Kada smo već kod hrvatske tematike, moramo se pozabaviti još jednom specifičnom pojavom koja se pojavljuje u tri oblika. Engleski, španjolski i portugalski standardni jezik formirani su u Europi, ali nakon prenošenja na druge kontinente nastali su s vremenom malo drugačiji oblici iste osnovice: američki i australski engleski, razni latinskoamerički španjolski, brazilski portugalski. S njemačkim standardnim jezikom donekle je sličan slučaj – on se s istom osnovicom paralelno razvijao s nekim razlikama u Njemačkoj, Austriji i Švicarskoj. S francuskim standardnim jezikom zbivala su se oba takva procesa – onaj izvaneuropski u kanadskom Kvebeku, europski u Belgiji i Švicarskoj. I konačno, na prilično ujednačenoj, ali ne posve identičnoj novoštokavskoj podlozi razvijao se u raznim razdobljima, pretežno neovisno i na razne načine standardni jezik Bošnjaka, Crnogoraca, Hrvata i Srba (da nabrajam abecednim redom). U sva ta tri slučaja⁸ ono što je zajedničko, zapravo je jedna apstraktna veličina koja obuhvaća i neke različite konkretosti. Konkretni nacionalni realizacijski oblici takva apstraktnoga sustava nazivaju se u sociolingvističkoj teorijskoj terminologiji konkretnim varijantama apstraktnoga standardnog idioma, no to je kabinetska znanstvena terminologija, jer takve varijante, u praksi, za nacionalne kolektive koji se njima služe, funkcioniraju savršeno jednako kao što jednonacionalni konkretni standardni jezici, koji nemaju varijanata, funkcioniraju svaki za svoj nacionalni kolektiv. Varijante su dakle za kolektive koji se njima služe, zapravo njihovi standardni jezici, bez obzira na to jesu li tako nazivane u praksi svakodnevnog života. Osobito to vrijedi za konkretne nacionalne realizacijske varijante apstraktne standardne novoštokavštine, jer one ni u jednom periodu nisu predstavljale početno zajedništvo niti su razvojno nastale jedna od druge kao što je to bilo drugdje u većini slučajeva.⁹

7 Kada tko tvrdi da se do ilirizma, dakle i u razdoblju 1750.–1830. piše i štokavski i čakavski i kajkavski (to jest, ne samo štokavski i kajkavski), ili je neznalica, ili svjesno krivotvori jezičnu povijest.

8 To jest, u englesko-španjolsko-portugalskome, u njemačkom i u slučaju standardne novoštokavštine.

9 U engleskom, španjolskom i portugalskom slučaju prvotni se oblik prenosi iz metropole u kolonije i onda se tamo razvija u novi oblik, u njemačkome se slučaju isti Lutherov oblik razvija donekle neovisno u tri državne formacije. Na srednjojužnoslavenskom području nema ničega sličnoga, imamo, uza sve dodire, ipak i vremenski i faktografski različite procese s ne posve identičnom novoštokavskom dijalektnom podlogom.

Očito je dakle da pojam jezika sadrži veoma različita značenja, a svako od njih može biti odrednicom nekoga identiteta, dapače, raspon je unekoliko još širi. Tako i mrtvi normirani jezici mogu predstavljati specifične identitete: sanskrit je predstavljao raznojezičnu indijsku civilizaciju povezanu hinduizmom i predstavlja ju djelomično i danas, latinski je u Europi imao u nekim razdobljima različite funkcije kojima je predstavljao neke šire identitete, a različite redakcije crkvenoslavenskoga jezika predstavljaju identitet slavenskoga pravoslavlja (u prošlosti i rumunjskoga). Slične civilizacijske funkcije može imati i idiom koji je za neki kolektiv živ jezik. Tako je grčki koine svojedobno predstavljao identitet pluricentričkoga helenističkoga svijeta, a klasični arapski jezik u određenoj mjeri predstavlja identitet mnogonacionalne islamske civilizacije.

Opisani primjeri govore o više-manje nesvakodnevnom služenju jezikom, a identitet koji predstavljaju vezan je u nekoj mjeri ili isključivo za raznojezične religijske ili bar civilizacijske zajednice. Razumije se, mnogo češće se takav identitet odnosi na određeni ljudski kolektiv. Dijasistem obično predstavlja etnološki identitet neke zajednice, s time da ponekad neki dijelovi takve zajednice i nisu nje svjesni (primjeri u Amazoniji, Novoj Gvineji, subsaharskoj Africi i sl.), ali dijasistem nije uvijek predstavnik kakva određenoga identiteta, kao što je to primjerice slučaj sa srednjojužnoslavenskim dijasistemom, koji obuhvaća sve dijalekte između hrvatsko-slovenske granice na sjeverozapadu i srpsko-bugarske i srpsko-makedonske granice na jugoistoku, ali ne predstavlja nikakav njihov zajednički identitet.¹⁰ Dijasistem može predstavljati i folklorni identitet jednoga dijela nacionalne zajednice, kao što je to slučaj s već spomenutim sardskim dijasistemom u talijanskoj naciji. Može se čak govoriti i o tome da su dijalekti također predstavnici folklornoga regionalnog identiteta (na malo drugačiji način).

Standardni jezici funkcioniraju kao jedan od nositelja nacionalnoga kulturnog identiteta. To vrijedi čak i onda kada nacija posjeduje dva standardna jezika pa oba norveška standardna jezika (nynorsk i bokmål) i oba armenska zajedno vrše tu funkciju. Još nedavno to je bilo aktualno i kod Albanaca (gegij-ski i toskijski) i kod Grka (katarevusa i dimotiki).

Konkretne realizacijske varijante apstraktnih standardnih jezika, kao što je već rečeno, za nacionalne kolektive koji se njima služe, funkcioniraju u svemu savršeno jednako kao i standardni jezici bez varijanata. To onda znači da na isti način predstavljaju i identitet svojih nositelja. Za Švicarce je njihov švicarski

10 To jest, izvan čisto jezične sfere nema nikakva drugoga zajedništva koje bi obuhvaćalo samo srednjojužnoslavenski prostor, i to upravo cijeli taj areal i ništa drugo izvan njega.

njemački i švicarski francuski u praksi savršeno ono isto što je primjerice za Šveđane njihov švedski jezik, za Čehe njihov češki ili za Mađzare njihov mađarski. Zato švicarski standardni njemački¹¹ i švicarski standardni francuski predstavljaju upravo švicarski kulturni identitet. Nema nikakva razumna razloga zašto bi germanofoni ili frankofoni Švicarac morao imati 24 sata neprestano na umu da njegov jezik, kojim se svakodnevno i u raznim prilikama služi, ima specifične odnose sa standardnim jezikom Nijemaca ili Francuza. Švicarac tu činjenicu zna, svjestan je i njezine operativne vrijednosti (praktički nije potreban prijevod), ali uglavnom ne misli o njoj. Slično je s hrvatskim jezikom. Problematika apstraktne standardne novoštokavštine nije za prosječnoga Hrvata svakodnevna briga, ta se pitanja tiču samo dijela hrvatskih profesionalnih jezikoslovaca.

Hrvatski standardni jezik, onakav kakav jest, ujedno je, kako smo po svemu vidjeli, i bitna odrednica hrvatskoga nacionalnoga i kulturnoga identiteta. To vrijedi podjednako za sve Hrvate: one koji su građani Republike Hrvatske, one koji su pripadnici hrvatskih manjina u susjednim zemljama, one koji pripadaju hrvatskoj dijaspori u svijetu i osobito one koji predstavljaju jedan od triju konstitutivnih naroda u državi Bosni i Hercegovini. Bosanskohercegovački Hrvati su s vlastitim svojim hrvatskim nacionalnim i kulturnim identitetom konstitutivan narod u Bosni i Hercegovini, bez njega to i ne bi bili. A taj identitet uključuje i hrvatske jezične osobine. Pojam apstraktne standardne novoštokavštine ne može biti povodom da se podcijeni ili ukloni hrvatski jezik bosanskohercegovačkih Hrvata, ne manje nego jezik samih Hrvata u Hrvatskoj. Ali ne dolazi u obzir ni stvaranje nadnacionalnoga bosanskohercegovačkog standardnog jezika, kao što bi to, čini se, željeli neki od protektora Bosne i Hercegovine.¹² Hrvati se ne smiju i ne će se miješati u jezična pitanja drugih dvaju konstitutivnih naroda, ali ne mogu i ne će pristati da u jeziku budu tretirani drugačije nego oni.

U tome smislu treba vidjeti kakav je stvarni odnos hrvatskoga, bošnjačkog i srpskog jezika.¹³ Što se tiče hrvatskoga i srpskog standardnog jezika, njihova

11 Misli se, naravno, na standardni njemački jezik kakav se upotrebljava u Švicarskoj, a ne na tzv. *Schweizertütsch*, koji je nestandardan nadregionalni razgovorni jezik.

12 O toj problematici u širem smislu raspravljam u prilogu "Odnos hrvatskoga i bosanskoga odnosno bošnjačkoga jezika", *Osvit*, Mostar, 1999., br. 2–3, str. 15.–20. Taj je tekst dva puta pretiskan: *Jezik*, Zagreb, XLVII/1999.–2000., br. 1, str. 13.–16., i *Bilten* Udruge đaka Franjevačke klasične gimnazije – Visoko, Zagreb, 2001., br. 4, str. 36.–39. Recenzija toga teksta, potpisana M. J., objavljena je u zagrebačkom *Večernjem listu*, XLIII/1999., 13. prosinca, str. 28.

13 Ovdje se ne raspravlja o crnogorskoj problematici, jer to nije u okviru obrađivanih tema, ali može se reći da, usprkos gotovo potpuno srpskomu civilizacijskom leksiku, u fonetici predlaganoga crnogorskog standarda ima osobina koje oštro odu-

je i priroda i fizionomija već poprilično jasna. Kako je već spomenuto, njihove genetske novoštokavske osnovice, iako inače ne posve identične, očituju se identično primjerice u brojevima 1–10 ili u osobnim imeničkim zamjenicama, što su, barem u Europi, najpouzdaniji pokazatelji genetskolingvističkih odnosa, Konkretno: *jedan, dva, tri, četiri, pet, šest, sedam, osam, devet, deset* kao i *ja, ti, on, ona, ono, mi, vi, oni, one, ona*. To je dakle isto u hrvatskome i u srpskome standardnom jeziku, ali različito od bilo kojega slavenskoga standardnog jezika izvan srednjojužnoslavenskog područja, pa i slovenskoga standardnog jezika, kojemu je dijalektna osnovica genetski najsirodnija novoštokavskoj osnovici standardnoga jezika i hrvatskog i srpskoga. Zato se hrvatski i srpski standardni jezik tretiraju u dijelu ligvistike, osobito sociolingvistike, kao konkretne varijante apstraktne novoštokavštine, što, kao što smo također vidjeli, ne poništava stvarnu situaciju da i hrvatski i srpski standardni jezik funkcioniraju u praksi kao svi drugi standardni jezici.

Tako stoje stvari s hrvatskim i srpskim standardnim jezikom što se tiče njihove dijalekatne osnovice. Ali osnovica jednoga standardnog jezika određuje samo njegove temeljne glasovne, gramatičke i rječničke osobine, a ono po čem on može vršiti funkciju jezičnoga instrumenta moderne civilizacije, to je takozvana jezična nadgradnja, to jest norma, viša sintaksa i viša frazeologija, sveukupno nazivlje i slično. U tome se hrvatski i srpski standardni jezik razlikuju posve osjetno i prepoznatljivo. Za ilustraciju te činjenice obično se služim jednom banalnom rečenicom koja bi mogla stajati u bilo kojem školskom udžbeniku iz kemije. U hrvatskoj bi verziji glasila ovako:

Bijela sol za kuhanje kemijski je spoj natrija i klora.

Srpska je verzija posve različita:

Bela so za kuvanje hemijsko je jedinjenje natrijuma i hlora.

U srpskoj bi verziji, naravno, reprezentativan oblik bio u ćirilici, ali latinicu samo Srbi smatraju drugim srpskim pismom. Sličan je i srpski status ijekavice, nju srpska norma također priznaje. To znači da bi umjesto *bela so* moglo u srpskoj verziji gornje rečenice stajati i *bijela so*, osobito u srpskoj jezičnoj praksi u Bosni i Hercegovini.¹⁴ Drugim riječima, najreprezentativnija bi bila realizacija srpske verzije s *bela* u ćirilici, srednji bi status imale realizacije s

daraju od svih drugih oblika standardne novoštokavštine. To je specifično ponašanje jata i uvođenje triju novih grafema za foneme bilježene u latinici *ž, š, ž* (u ćirilici za *ж* latiničko slovo *s* kao u makedonskoj ćirilskoj grafiji, za *š* i *ž* isti dijakritik na odgovarajućim ćirilskim slovima).

14 Isto vrijedi i za jezičnu praksu Srba u Hrvatskoj, izuzev krajnji sjeveroistok.

bela u latinici i s *bijela* u ćirilici, a najmanje bi reprezentativna bila realizacija s *bijela* u latinici. No sve drugo ostaje isto.¹⁵

Bosanskohercegovački Hrvati ne mogu čuvati svoj nacionalni i kulturni identitet u pitanjima jezične nadgradnje, a da pristanu na odricanje od osobina kakve su u Hrvatskoj. To vrijedi i za one u gore citiranoj rečenici. Koliko je poznato, ni Srbi ne žele pristati na slično odstupanje u odnosu na jezičnu praksu u Srbiji. No u tom bi kontekstu bilo zanimljivo vidjeti kako bi to konkretno izgledalo kada bi bosanskohercegovački Hrvati i Srbi prihvatili pod bosanskim imenom bošnjački jezik.

To se može vidjeti, bar otprilike, ako pokušamo iznaći kako bi citirana rečenica zvučala u bošnjačkoj verziji. Sadržaj te rečenice s prirodoznanstvenom (kemijskom) tematikom nije doduše tipičan za jezičnu nadgradnju u bošnjačkome jeziku, ali ono što je tipična bošnjačka jezična nadgradnja, i ne predstavlja pravi problem. Pokušajmo dakle ustanoviti kakva bi bila bošnjačka verzija citirane rečenice.

Ne ćemo to pokušati prema jezičnom stanju u bosanskohercegovačkim masovnim medijima, poznato je kakva je u njima jezična situacija, a ključne pozicije drže bošnjački kadrovi. Poslužiti ćemo se dakle djelima reprezentativnih bosanskih jezičnih stručnjaka Alije Isakovića i Senahida Halilovića.¹⁶ Pokušat ćemo, znači u Isakovićevu *Rječniku* i u rječniku Halilovićeve *Pravopisa* naći kakav je tretman pojedinih oblika iz naše rečenice, to jest *sol/so*, *kuhanje/kuvanje*, *kemijski spoj/hemijsko jedinjenje*, *natrij/natrijum*, *klor/hlor*. U toj su rečenici identični samo oblici *za*, *je*, *i*, a oni ionako pripadaju dijalekatnoj osnovici standardne novoštokavštine, ali ne nadgradnji. Osnovici doduše pripadaju i oblici *bijela/bela* i *sol/so*, pa donekle i *kuhanje/kuvanje*, ali refleksi jata, kako smo vidjeli, samo su djelomična razlika, a što se tiče oblikâ *sol/so* i *kuhanje/kuvanje*, već je rečeno da ni dijalektna osnovica nije posve ista.

Isakovićevo i Halilovićevo djelo imaju svako od njih svoju vlastitu zadaću, pa zato u njima ne ćemo naći sve potrebne odgovore, barem ne sve u obama, jer Isaković donosi u *Rječniku* u izboru oblike potvrđene kod bošnjačkih pisaca XIX. i XX. stoljeća, a Halilović ima u rječniku samo riječi u kojima je prisutan bilo kakav pravopisni problem prema najširem shvaćanju samoga pravopisa. Tehnika prikazivanja u oba je autora slična.

15 Moguć je i naglašeni izričaj. Tada bi u hrvatskoj verziji umjesto *je* između *kemijski* i *spoj* stajalo *jest* između *kuhanje* i *kemijski*, a u srpskoj bi verziji između *kuvanje* i *hemijsko* vjerojatniji bio oblik *jeste* nego *jest*.

16 Alija Isaković, *Rječnik bosanskoga jezika*, četvrto, dopunjeno i ispravljeno izdanje, Sarajevo, Bosanska knjiga, 1995., 391 str.; Senahid Halilović, *Pravopis bosanskoga jezika*, Sarajevo, Kulturno društvo Bošnjaka Preporod, 1996., 627 str.

Isaković uz preporučljiv oblik riječi donosi još i oblik koji se također pojavljuje, a taj preporučljivi upućuje onda na odgovarajućem abecednom mjestu na onaj preporučljivi, i to s pomoću kratice *v.* (=vidi). Halilović preporučljive oblike donosi samostalno, a nepreporučljive upućuje na one preporučljive (također s pomoću *v.*). Tako ćemo i ovdje predstavljati citate iz obojice konzultiranih autora; ako pak jedan od njih uopće ne donosi kojega oblika, uza nj ćemo postaviti znak \emptyset .

- sol/so.* Isaković uz *so* navodi i *sol*, a uz *sol* daje *v. so*; Halilović donosi *so* samostalno, a uz *sol* dodaje *v. so*. Pretpostavljena preporuka: *so*.
- kuhanje/kuvanje.* Isaković donosi samo *kuhanje*, ali uz *kuhar* se navodi i *kuvar*, no *kuvar* upućuje na *kuhanje*. Halilović *kuhanje* donosi samostalno, a *kuvanje* upućuje na *kuhanje*. Pretpostavljena preporuka: *kuhanje*.
- kemijski/hemijski.* Isaković uz *hemijski* navodi i *kemijski*, a *kemijski* upućuje na *hemijski*; Halilović *hemijski* donosi samostalno, a *kemijski* i on upućuje na *hemijski*. Pretpostavljena preporuka: *hemijski*.
- spoj/jedinjenje.* U Isakovića *spoj* \emptyset , *jedinjenje* \emptyset ; u Halilovića *spoj* samostalno, *jedinjenje* \emptyset . Pretpostavljena preporuka: *spoj*.
- natrij/natrijum.* U Isakovića i *natrij* \emptyset i *natrijum* \emptyset ; Halilović ima samo *natrij* samostalno, *natrijum* \emptyset , no Halilović i sva druga imena kemijskih elemenata donosi samo u obliku na *-ij*, izostavljajući oblike na *-ijum*. Pretpostavljena preporuka: *natrij*.
- klor/hlor.* U Isakovića *klor* \emptyset , *hlor* \emptyset , ali nalazimo *hlorisan*, uz koji stoji i *kloriran*, no *kloriran* se ne pojavljuje na svojem mjestu po abecednom redu; Halilović donosi *hlor* samostalno, a *klor* upućuje na *hlor*. Pretpostavljena preporuka: *hlor*.

Veoma sam daleko od pomisli da određujem bilo koju bošnjačku jezičnu normu (pravopisnu, gramatičku, rječničku), ali s pozivom na citirane bošnjačke autore opravdano je bar pretpostavljati kakva bi ta norma mogla biti. Za ovdje obrađivanu rečenicu ona bi vjerojatno glasila:

Bijela so za kuhanje hemijski je spoj natrija i hlora.

Ostavljajući po strani ijekavsko.ekavski odnos kao samo djelomično relevantan (*bijela/bela*), naći ćemo u toj verziji podjednako i hrvatskih i srpskih crta.¹⁷ Ono što je sigurno jest da takvu jezičnu verziju bosanskohercegovački Hrvati ne mogu priznati ni prihvatiti kao svoju, pristati da ih ona predstavlja u školstvu, nakladništvu, u dokumentima i u svemu ostalome. To bi značilo odre-

17 S jedne strane *kuhanje*, *spoj* i *natrij*, s druge *so*, *hemijski* i *hlor*.

ći se nacionalnoga kulturnog identiteta u nečem što predstavlja jedno od temeljnih prava čovjeka. Problem je očito veoma složen i teško tehnički rješiv, ali iz dobru volju i stvarno ljudski međusobni odnos sve se može riješiti.

Sažetak

Dalibor Brozović, sveuč. prof. u m.,

UDK 81-26, znanstveni članak.

primljen 9. svibnja 2002., prihvaćen za tisak 17. svibnja 2002.

Language as an Essential Determiner of Cultural Identity

In Bosnia and Herzegovina the standard languages of the three constituent peoples i.e. Bosniacs, Croats and Serbs, have the status of official languages. Those three languages show very specific common features including a high degree of mutual intelligibility. On the other hand they function in practice in the same way as other European standard languages. The co-existence of the three official languages in the same state with their users mixed in the same territory gives rise to a number of problems. There are tendencies that the language of the Bosniacs, who are concentrated in Bosnia and Herzegovina, becomes, under the name Bosnian, the common official language of all the three constituent peoples. This is not acceptable for the Croats in Bosnia and Herzegovina as it entails the change of their current language and the loss of the common cultural identity with the Croats in Croatia. As far as it is known the Serbs in Bosnia and Herzegovina share the same view.

POTEŠKOĆE U UČENJU SRODNIH JEZIKA: PREVOĐENJE SA SRPSKOGA NA HRVATSKI

Zrinka Jelaska i Gordana Hržica

UVOD

Učenje srodnih jezika ima neke jasne prednosti pred učenjem različitih jezika, naročito u početku: veći je stupanj razumijevanja i predvidljivosti na svim jezičnim razinama. No, učenje srodnoga jezika ima i svojstvene teškoće uzrokovane nedostatkom jasnih pokazatelja različitosti. Kad čovjek uči strani jezik, obično zna da ga ne razumije i ne zna se njime služiti. No kada uči srodan strani jezik, počesto je neutemeljeno uvjeren u vlastito znanje, tj. ne zna da ga ne razumije i ne zna se tim srodnim stranim jezikom (dobro) služiti (npr. Gulešić, 2001).

Tako sličnost izraza koja skriva sadržajne različitost dovodi stranca u zabludu da razumije napisano ili izgovoreno na stranome jeziku, ili potiče uporabu oblika i riječi vlastitoga, polaznoga jezika umjesto stranoga jer se prednost učenja srod-